

PERSPEKTYWY I WYZWANIA DLA ROZWOJU MAŁYCH FORM PRZEDSIĘBIORCZOŚCI W ROLNICTWIE UKRAINY

LESIA V. ZABURANNA
TETIANA V. LUTSKA
VADYM A. TKACHUK

Abstrakt

Artykuł podsumowuje praktykę tworzenia i funkcjonowania małych form przedsiębiorczości w rolnictwie Ukrainy, ocenia ich rolę i zdolności na obecnym etapie oraz w przyszłości, określa priorytetowe, pożądane kierunki dalszego rozwoju społeczeństwa, a także mechanizmy ich zapewnienia. Konieczność wdrożenia spójnej polityki rozwoju działalności gospodarczej na obszarach wiejskich jest udowodniona przede wszystkim przez rolnictwo rodzinne, które jest w stanie zapewnić maksymalną stopę zatrudnienia ludności wiejskiej. Ze względu na wyżej wymienione procesy agroholdingi zmniejszyły zdolność ludności wiejskiej do prowadzenia działalności rolniczej.

Udowodniono również, że w celu zwiększenia skuteczności produkcji rolnej, rentowności wiejskich gospodarstw domowych wynikającej z produkcji i sprzedaży produktów rolnych, zatrudnienia ludności wiejskiej oraz rozwoju infrastruktury rynku rolnego, konieczne jest zintensyfikowanie tworzenia spółdzielni rolniczych, zwłaszcza w sektorach, w których przeważa produkcja małych form przedsiębiorczości. Stwierdzono, że niezwykle ważne jest, aby wprowadzić stały stan wsparcia finansowego i innego wsparcia na rzecz rozwoju spółdzielni rolniczych i małych form rolnictwa na obszarach wiejskich, koncentrując się na wspieraniu tych ostatnich poprzez spółdzielnie, w których uczestniczą.

Słowa kluczowe: agroholdingi, gospodarstwa domowe, zatrudnienie na obszarach wiejskich, spółdzielnie rolnicze, rolnictwo ekologiczne, Ukraina.

Kody JEL: C10, C53, D13, Q15, Q18.

Wstęp

Ukraina dysponuje drugim co do wielkości obszarem gruntów rolnych w Europie o łącznej powierzchni 41,5 mln ha użytków rolnych (około 70% całkowitej powierzchni kraju), z czego grunty orne stanowią ponad 32 mln ha, dzięki czemu Ukraina znana jest jako „spichlerz Europy”. Ukraina wykorzystuje przyjazny klimat i gleby dobrej jakości, dlatego jest jednym z wiodących producentów zbóż w Europie: jest największym producentem i eksporterem kukurydzy na kontynencie i drugim co do wielkości producentem nasion słonecznika i oleju słonecznikowego.

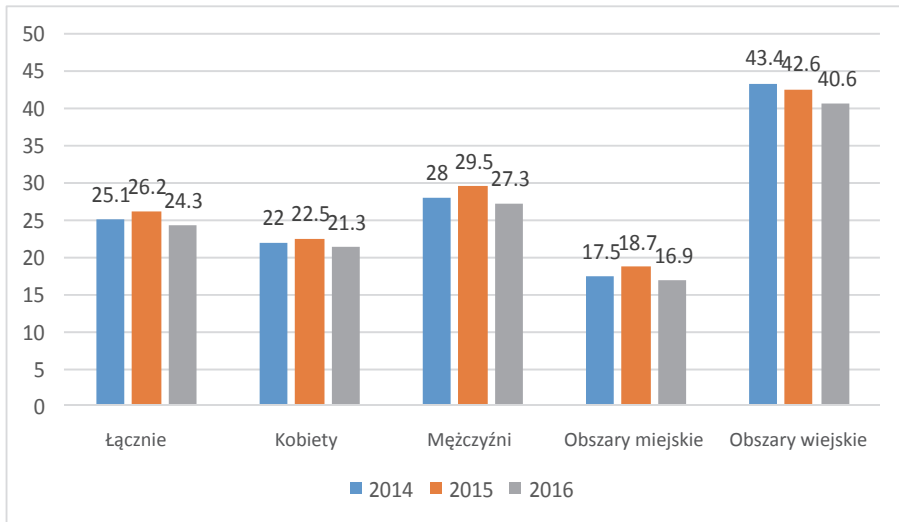
Rolnictwo stanowi ważny sektor gospodarki dla wielu krajów, w tym Ukrainy. Głównym zadaniem rolnictwa jest utrzymanie bezpieczeństwa żywnościowego kraju. Pełne i skuteczne wykonanie tego zadania jest możliwe wyłącznie w przypadku zrównoważonego rozwoju wszystkich elementów sfery rolniczej w parytetowych warunkach działalności jej uczestników. Jednakże procesy transformacji, jakie zachodzą w gospodarce Ukrainy, a zwłaszcza w rolnictwie, prowadzą do zmian w społecznym podziale pracy i działalności różnych form własności na wsi. Niestety, dziś nie możemy mówić o pełnowartościowym rozwoju rynku rolnego na Ukrainie. Przejawia się to przede wszystkim w dobrobycie niektórych podmiotów rynkowych (średnie i duże przedsiębiorstwa) oraz w trudnej sytuacji innych podmiotów – małych przedsiębiorstw. Należy jednak zwrócić szczególną uwagę na badania nad małymi formami w sferze rolnej, które można uznać za ostoję bezpieczeństwa żywnościowego kraju, dzięki zapewnianiu miejsc pracy dla mieszkańców obszarów wiejskich.

W okresie transformacji gruntów na Ukrainie proces zniesienia monopolu państwowego na grunty był w toku. W szczególności, jeśli na początku 1990 r. wszystkie grunty Ukrainy były własnością publiczną, to w tym samym okresie w 2016 r. udział własności prywatnej wynosił 52% (State Statistics..., 2017). Zmniejszyła się powierzchnia gruntów rolnych sektora korporacyjnego, natomiast wielkość gospodarstw rolnych i gospodarstw domowych wzrosła.

Po uzyskaniu niepodległości Ukrainę dotknął długotrwały kryzys rolniczy. Pracownicy byłych gospodarstw kolektywnych (około 7 milionów osób, tj. ponad 40% ludności wiejskiej Ukrainy) – z których większość znalazła zatrudnienie w nowych, niepaństwowych przedsiębiorstwach – otrzymali udział w gruntach, czyli tzw. paj, zarządzanych uprzednio przez gospodarstwa kolektywne, średnio o wielkości 4 ha (O pilnych działaniach..., 1994). Wielu mieszkańców, zwłaszcza osób starszych i niedoświadczonych, bez wystarczających środków finansowych lub technologii rolniczej, niezdolnych do prowadzenia gospodarstwa lub niezainteresowanych takim prowadzeniem, zostało zmuszonych do dzierżawy swoich gruntów (paj) przedsiębiorcom rolnym lub właścicielom prywatnych gospodarstw.

Jednakże sytuacja i możliwości zatrudnienia na obszarach wiejskich są obecnie katastrofalne dla ludności wiejskiej (rys. 1) i najczęściej niemożliwe jest znalezienie pracy w społeczności lub w jej pobliżu. Należy również zauważyć, że produkcja rolna w 2016 r. stanowiła główną działalność gospodarczą sektora nieformalnego na obszarach wiejskich. Analiza struktury zatrudnienia na obszarach wiejskich

wskazuje, że około 20% pracuje w gospodarstwach komercyjnych, natomiast około 80% to rolne gospodarstwa domowe prowadzące działalność na własny rachunek. Dane pokazują, że w ostatnich latach poziom ludności prowadzącej działalność na własny rachunek ustabilizował się na poziomie około 2,3 mln osób.

Rys. 1. Dynamika zatrudnienia nieformalnego w latach 2014–2016, jako % całkowitej liczby zatrudnionych według poszczególnych grup.

Źródło: na podstawie danych przekazanych przez Państwową Służbę Ukrainy.

Na Ukrainie najczęstsze podmioty przedsiębiorczości na obszarach wiejskich to przedsiębiorstwa rolnicze, gospodarstwa rolne i działki pomocnicze.

Cele i metody

Celem niniejszych badań jest analiza nowego kierunku rozwoju małych przedsiębiorstw rolnych, ich głównych wyzwań oraz określenie sposobów rozwiązania istniejących problemów. Celem badania jest analiza struktury podmiotów gospodarczych na Ukrainie, określenie pozytywnych i negatywnych stron zidentyfikowanej struktury oraz, na podstawie wyników badania, opracowanie środków i kierunków pobudzania rozwoju samozatrudnienia wśród ludności wiejskiej.

W badaniu wykorzystano ogólne metody naukowe i specjalne. Metodyczna podstawa badania, w celu określenia racjonalnych i skutecznych form gospodarki, to ogólne metody naukowe. W artykule wykorzystano techniki abstrakcyjnej metody logicznej, a mianowicie: analizę, analogię i porównanie. W celu oceny efektywności form gospodarki i konkurencyjności rolnictwa Ukrainy zastosowano metody prezentacji tabelarycznej oraz analizę wskaźników statystycznych. Dla potrzeb niniejszego opracowania wykorzystano analizę literatury przedmiotu oraz dokumenty (dane statystyczne) Ukrainy i Unii Europejskiej, jak również badania porównawcze.

Wyniki badań i dyskusja

Ukraina posiada trzydzieści milionów ha zapewniających wysokie plony czarnoziemów. To niezwykle bogactwo narodowe jest również powodem znacznego zainteresowania ze strony prywatnych firm agrobiznesowych i inwestorów międzynarodowych. W ciągu ostatnich 15 lat przedsiębiorstwa rolne na Ukrainie są aktywnie restrukturyzowane i integrowane, tworząc duże agroholdingi.

Agroholding to rodzaj skonsolidowanego zbioru spółek macierzystych i kontrolowanych spółek rolniczych (zależnych) zarządzających powierzchnią co najmniej 10 tys. ha. Agroholdingi o wielkości dziesiątek, a nawet setek tysięcy ha gruntów często stanowią część większych zintegrowanych pionowo i poziomo grup biznesowych.

Na koniec 2017 roku 70 największych firm rolnych na Ukrainie zarządza około 6 mln ha, czyli około 20% gruntów ornych, z czego największa firma zarządza ponad 600 tys., a najmniejsza – około 30 tys. (The National Investment..., 2018). Na Ukrainie liczba agroholdingów i wielkości ich banku ziemi wciąż rosną (rys. 2). W 2017 r. istniały 93 przedsiębiorstwa rolne przetwarzające ponad 10 tys. ha. Łączny bank ziemi przetwarzany przez agroholdingi przez 5 lat wzrósł z 5,6 do 5,95 mln ha w 2017 r. Jeśli mówimy ogólnie o wskaźnikach finansowych holdingów, to w ciągu ostatniego roku firmom udało się odnieść znaczący sukces. Takie wyniki osiągnięto dzięki polegającemu na zaufaniu związkowi z inwestorami międzynarodowymi i dobrej sytuacji makroekonomicznej. Liderami w banku ziemi pozostają „Kernel” – 600 tys. ha, UkrLandFarming – 570 tys. ha, „Agroprosperis” – 410 tys. ha.

Główne negatywne konsekwencje działalności agroholdingów w kontekście społecznym dla obszarów wiejskich Ukrainy to:

- Niskie zatrudnienie ludności wiejskiej (ze względu na wykorzystanie sprzętu i technologii high-tech zmniejsza się zapotrzebowanie na żywą siłę roboczą);
- Brak wpływów podatkowych w budżetach lokalnych (w większości agroholdingi jako podmioty prawne są zarejestrowane w dużych miastach, a więc ulgi podatkowe zasilają budżet miast, natomiast wykorzystywane są grunty rolne należące do dzielnic, wsi, obszarów wiejskich).

<i>Firma</i>	<i>Specjalność</i>	<i>Przychód w USD</i>	<i>EBITDA</i>
 UkrLandFarming Public Limited Company	Produkcja roślinna Mleko i przetwory mleczne Produkcja i przetwórstwo mięsa Jaja i produkty jajeczne Cukier	Nie ujawniono publicznie	Nie ujawniono publicznie
 KERNEL	Największy producent i eksporter oleju słonecznikowego na świecie Magazynowanie i handel zbożem Eksport infrastruktury portu morskiego	RB2017: USD 2,169 mln (+9% r/r)	RB2017: USD 319 mln (8% r/r)
 AP Group	Produkcja roślinna (ziarna i nasiona oleiste)	Nie ujawniono publicznie	Nie ujawniono publicznie
 mhp	Produkcja i przetwórstwo drobiu Produkcja ziarna i pasz Przetwórstwo mięsa	2017: USD 1,228 mln (+13% r/r) 2016: USD 1,135 mln (+7% r/r)	2017: USD 459 mln (+11%), marża – 36% 2016: USD 415 mln (-5%), marża – 37%
 ASTARTA-KYIV agri-industrial holding	Produkcja cukru Produkcja roślinna (ziarna, nasiona oleiste) Przetwórstwo soi Mleko i przetwory mleczne Biogaz	2017: EUR 459 mln (+24% r/r) 2016: EUR 369 mln (+17% r/r)	2017: EUR 120 mln (-21% r/r), marża – 32% 2016: EUR 152 mln (+16% r/r), marża – 41%
 MRIYA AGROHOLDING	Produkcja roślinna (ziarna, nasiona oleiste, buraki cukrowe, ziemniaki)	RB201710: USD 90 mln (+33% r/r)	RB2017: USD 8 mln (+40% r/r), marża – 9%
 AGROTON GROUP OF COMPANIES	Produkcja roślinna (pszenica, słonecznik) Produkcja drobiu Mleko i przetwory mleczne	Półrocze 2017: USD 16.5 mln (-5% r/r) 2016: USD 44.2 mln (+5% r/r)	Półrocze 2017: b.d. 2016: USD 22 mln (-4% r/r), marża – 50%
 IMK	Produkcja i składowanie roślin (ziarna, nasiona oleiste, soja, ziemniaki) Mleko i przetwory mleczne	2017: USD 127 mln (+2% r/r) 2016: USD 125 mln (-11% r/r)	2017: USD 39 mln (-24% r/r), marża – x% 2016: USD 59 mln (-10% r/r), marża – 43%
 UKRPROMINVEST AGRO	Produkcja i przetwórstwo roślin (ziarna, nasiona oleiste, buraki cukrowe) Produkcja cukru Mleko i przetwory mleczne	Nie ujawniono publicznie	Nie ujawniono publicznie
 AGRO Generation	Produkcja i przetwórstwo roślin (ziarna, nasiona oleiste)	Półrocze 2017: EUR 11 mln (+199% r/r) 2016: EUR 60 mln (+2% r/r)	Półrocze 2017: b.d. 2016: EUR 19 mln (-3% r/r), marża – 32%

Rys. 2. Najważniejsze fakty na temat 10 największych firm rolniczych na Ukrainie.

Źródło: The National Investment Council of Ukraine (2018).

Pozytywną stroną działalności agroholdingów jest wykorzystanie zaawansowanych technologii, jednak agroholdingi specjalizują się głównie w mniej pracochłonnych działach rolnictwa. Istnieją przykłady agroholdingów, w których wskaźnik wykorzystania gruntów jest 4,2 razy niższy niż średnia na Ukrainie. Oznacza to, że na obszarach wiejskich, na których funkcjonują agroholdingi, bezrobocie jest znacznie wyższe.

Aby rozwiązać wszystkie te problemy, konieczne jest udoskonalenie ram prawnych regulujących działalność tych struktur, w szczególności dotyczących:

- zapewnienia przejrzystości tworzenia i działalności, w tym struktury podmiotu, udziału w kapitale, wielkości i lokalizacji wykorzystywanych gruntów, ujawnienia raportów finansowych;
- wprowadzenia obowiązkowego udziału struktur agroholdingowych w tworzeniu budżetów lokalnych, zwłaszcza poprzez ich rejestrację w miejscu położenia działki;
- wzmocnienia ich odpowiedzialności społecznej i określenia mechanizmów uczestnictwa w ochronie środowiska;
- wprowadzenia ograniczeń wielkości koncentracji banku ziemi w obrębie jednej wspólnoty terytorialnej.

Powierzchnia gruntów dzierzawionych przez grupę agroholdingów na terytorium wspólnoty (okręgu administracyjnego) nie powinna przekraczać 35% całkowitej powierzchni gruntów rolnych na tym terytorium, co umożliwi zapewnienie przestrzeni życiowej dla rozwoju małych i średnich przedsiębiorstw.

Gospodarstwo jest drugim, a także szczególnym rodzajem działalności gospodarczej obywateli Ukrainy, która polega na produkcji, przetwórstwie i wprowadzaniu do obrotu produktów rolnych w celu osiągnięcia zysków.

Małe przedsiębiorstwa rolne stanowią integralną część krajowego kompleksu rolno-przemysłowego Ukrainy i zajmują ważne miejsce w zapewnianiu bezpieczeństwa żywnościowego (tab. 1). Według Państwowej Służby Statystycznej Ukrainy mamy około 32,1 tysiąca gospodarstw rolnych, z czego 97,5% to małe gospodarstwa rolne. W strukturze rolnictwa krajowego uprawiają one 55,5% gruntów ornych i wytwarzają 52,2% produkcji rolnej brutto. Przeważająca część przychodów małych gospodarstw (93%) pochodzi ze sprzedaży produkcji roślinnej, wskazując na wysoki poziom specjalizacji w tej dziedzinie. Najbardziej dochodowymi rodzajami produktów w produkcji roślinnej w małych gospodarstwach są owoce, jagody i nasiona słonecznika, a także mleko w produkcji zwierzęcej.

W przeciwieństwie do agroholdingów drobne rolnictwo dysponuje ogromnym potencjałem w zakresie odporności społeczno-ekologicznej i stanowi siatkę bezpieczeństwa dla milionów ludzi. Ponadto rolnictwo rodzinne jest w istocie zasobooszczędne, wysoce produktywne i przynosi korzyści społeczne, gospodarcze i ekologiczne dla całej ludności.

Tabela 1

Udział gospodarstw rolnych w strukturze produkcji brutto przedsiębiorstw rolnych na Ukrainie

Wskaźniki	Lata				
	2000	2005	2010	2015	2016
Liczba gospodarstw, podmioty	38 428,0	42 447,0	41 726,0	32 303,0	33 682,0
Udział gospodarstw rolnych w łącznej liczbie przedsiębiorstw rolnych, %	-	73,3	73,9	71,2	70,6
Produkty rolne brutto łącznie, mln UAH	3 125,2	8 177,5	11 965,8	18 909,3	22 101,4
<i>Produkcja roślin uprawnych brutto, mln UAH</i>	2 903,3	7 719,2	10 840,9	17 565,4	20 705,3
<i>Produkcja zwierząt gospodarskich brutto, mln UAH</i>	221,9	458,3	1 124,9	1 343,9	1 396,1
----- Udział gospodarstw rolnych w produktach rolnych brutto, % -----					
Produkty rolne brutto przedsiębiorstw rolnych	5,4	11,2	12,7	14,3	15,2
w tym produkcja roślinna brutto	92,9	94,4	90,6	93,4	93,7
w tym produkcja zwierzęca brutto	7,1	5,6	9,4	7,1	6,3

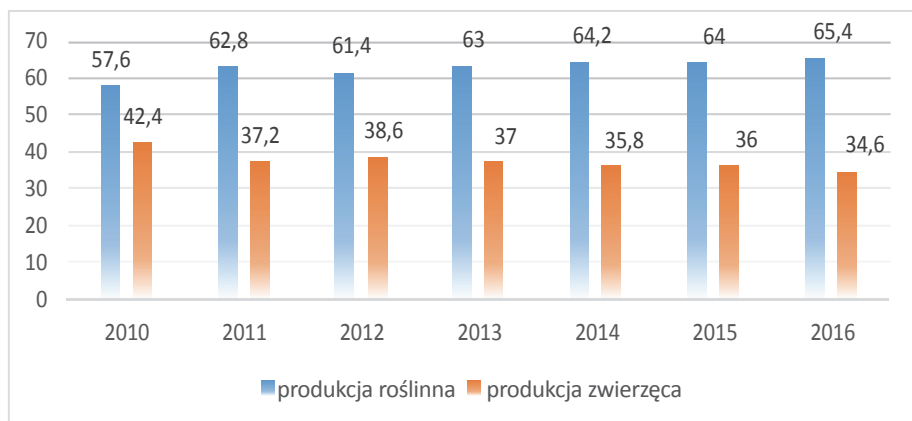
Źródło: dane Państwowej Służby Statystycznej Ukrainy, obliczenia autorów.

Działka pomocnicza to prawnie zdefiniowany rodzaj gospodarstwa (On the private rural..., 2003) we wszystkich byłych socjalistycznych krajach WNP i CEE. Jest to niewielka działka dołączona do siedziby wiejskiej. Działka pomocnicza uprawiana jest głównie dla celów utrzymania, a jej tradycyjnym celem od czasów Związku Radzieckiego było zapewnienie rodzinie żywności.

Nadwyżki produktów z działki pomocniczej sprzedawane są sąsiadom, krewnym, a często również na rynkach rolnych w pobliskich miastach. Liczba działek pomocniczych wynosi około 4,01 mln.

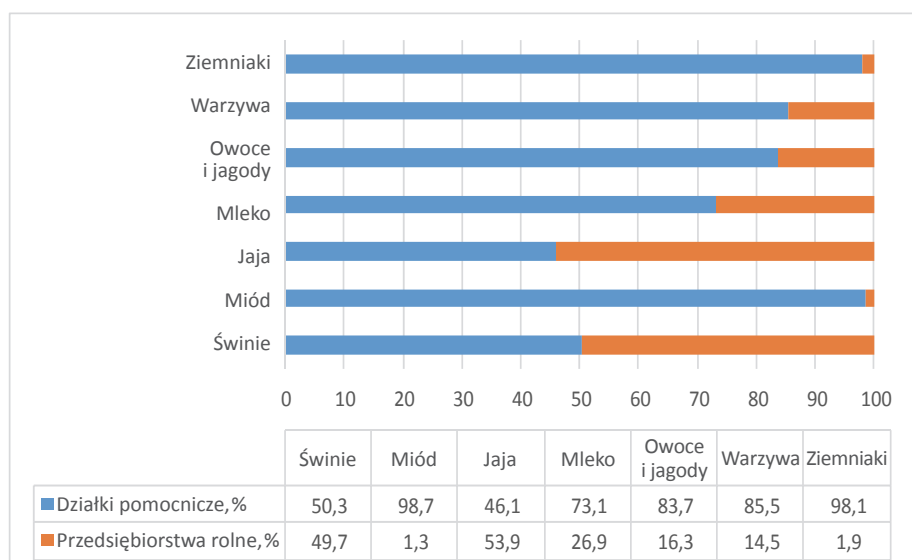
Działki pomocnicze to podstawowe gospodarstwa zarządzane przez indywidualne gospodarstwa domowe, które prowadzą produkcję rolną dla celów konsumpcji własnej, jak również na rynek. Udział produkcji roślinnej i zwierzęcej działek pomocniczych na obszarach wiejskich w całkowitej produkcji produktów rolnych przedstawiono na rysunku 3.

Według najnowszych danych statystycznych na Ukrainie (2016) działki pomocnicze na obszarach wiejskich miały znaczny udział w produkcji (rys. 4.) pracochłonnych produktów rolnych, w tym: ziemniaków – 98% (21 282,1 tys. ton), warzyw – 86% (8091,6 tys. ton), owoców i jagód – 82% (1636,8 tys. ton) oraz mleka – 74% (7675,9 tys. ton). Kobiety odgrywają znaczącą rolę w rolniczej sile roboczej i w działalności rolniczej. Jednak ze względu na swój charakter i brak innych źródeł dochodu produkcja świń w gospodarstwie domowym pozostaje silna na obszarach wiejskich, ale charakteryzuje się niskim poziomem materiałów hodowlanych, zarządzania i wiedzy.

Rys. 3. Udział produkcji roślinnej i zwierzęcej działek pomocniczych na obszarach wiejskich w całkowitej produkcji produktów rolnych, %.

Źródło: dane Państwowej Służby Statystycznej Ukrainy, obliczenia autorów.

Rys. 4. Udział niektórych produktów roślinnych i zwierzęcych, które zostały wyprodukowane przez wiejskie gospodarstwa domowe w 2017 r., %.

Źródło: dane Państwowej Służby Statystycznej Ukrainy, obliczenia autorów.

Spółdzielnie rolnicze odgrywają znaczącą rolę we wspieraniu małych producentów rolnych i grup marginalizowanych, takich jak młodzież i kobiety. Wzmacniają one pozycję swoich członków pod względem gospodarczym i społecznym oraz tworzą zrównoważone zatrudnienie na obszarach wiejskich dzięki modelom biznesowym odpornym na wstrząsy gospodarcze i środowiskowe. Spółdzielnie zapewniają małym producentom rolnym możliwości i szeroki zakres usług, w tym

lepszy dostęp do rynków, zasobów naturalnych, informacji, komunikacji, technologii, kredytów, szkoleń i magazynów. Ułatwiają one również udział drobnych producentów w podejmowaniu decyzji na wszystkich szczeblach, wspierają ich w zabezpieczaniu praw do użytkowania gruntów oraz negocjują lepsze warunki zaangażowania w rolnictwo kontraktowe i niższe ceny środków produkcji rolnej takich jak nasiona, nawozy i sprzęt.

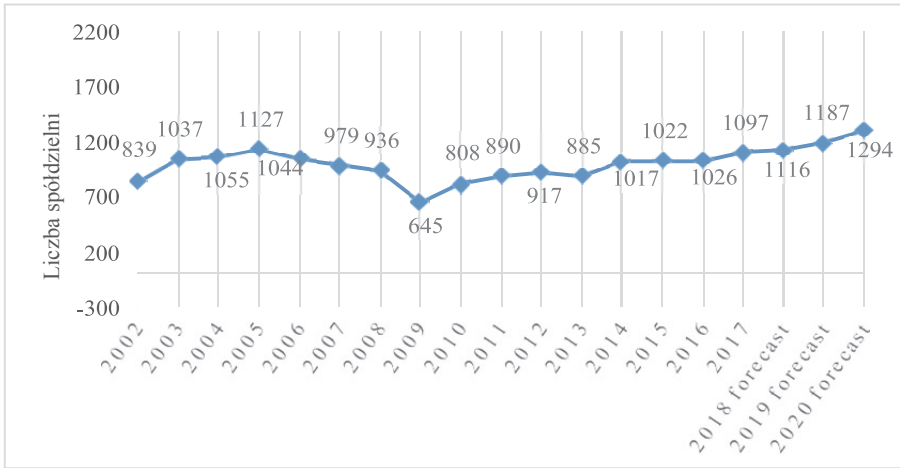
Dzięki temu wsparciu drobni producenci mogą zapewnić sobie utrzymanie i odgrywać większą rolę w zaspokajaniu rosnącego popytu na żywność na rynkach lokalnych, krajowych i międzynarodowych, przyczyniając się w ten sposób do zmniejszenia ubóstwa, bezpieczeństwa żywnościowego i eliminacji głodu. Zgodnie z Euro Coop Annual Report spółdzielnie stanowią 89% rynku rolnego w Holandii, 79% – w Finlandii, 55% – we Włoszech (łącznie liczą 39 600), 50% – we Francji (łącznie liczą 22 517 spółdzielni). Następne z kolei są spółdzielnie obróbki drewna, konglomeraty bankowe, spółdzielcze stowarzyszenia detaliczne itp. Według naszych obliczeń przywrócenie wsparcia państwowego na rozwój spółdzielni rolniczych od 2018 r. pozwoli znacznie zwiększyć ich liczbę, która do roku 2025 może osiągnąć prawie 5000 podmiotów.

Spółdzielnie rolnicze ułatwiają drobnym producentom dostęp do:

- zasobów naturalnych takich jak grunty i woda,
- komunikacji i wiedzy na temat rynków,
- żywności i aktywów produkcyjnych takich jak nasiona oraz polityki narzędziowej i podejmowania decyzji.

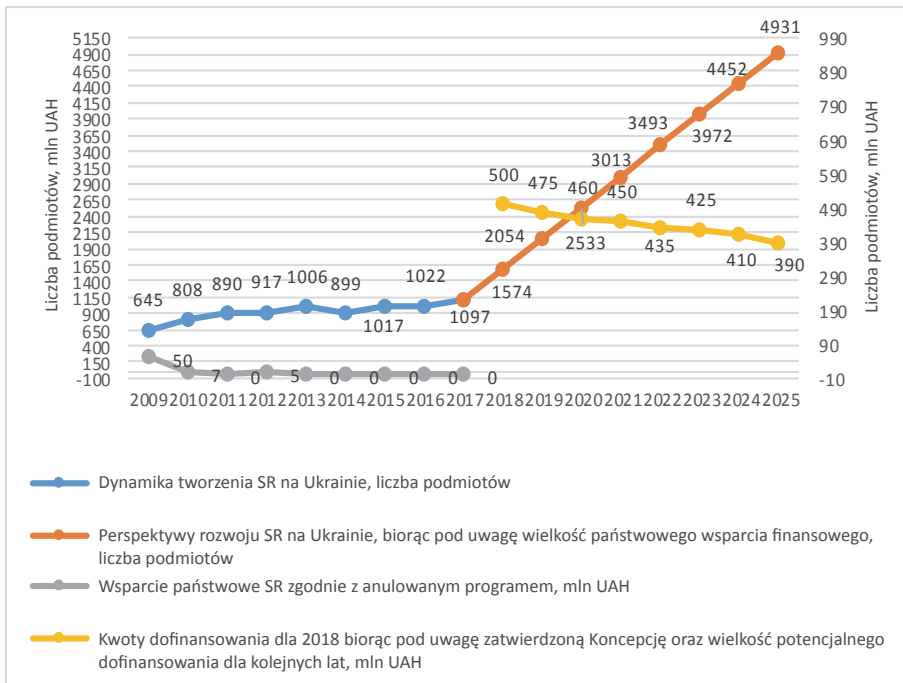
Analiza dynamiki ruchu spółdzielczego w sektorze rolnym Ukrainy (Euro Coop..., 2017) dowiodła, że jest ona w pełni zależna od poziomu wsparcia państwowego dla doskonałości i wsparcia prawnego dla tych procesów. Wśród głównych zmian w spółdzielniach rolniczych, które nastąpiły w ciągu ostatniego dziesięciolecia, znalazły się: stały spadek liczby spółdzielni producenckich; warunki wstępne dla powstania sieci spółdzielni usługowych; udoskonalenie roli regulacyjnej państwa w rozwiązywaniu konfliktów w momencie „kontakty” interesów spółdzielczych z interesami wielkiego biznesu. Jednak przedmiotem dyskusji pozostaje kwestia roli państwa w odniesieniu do dalszego rozwoju spółdzielni produkcyjnych, a trendy wyszukiwania poprawiły monitorowanie procesów współpracy na różnych szczeblach zarządzania i będą stanowić przedmiot naszych dalszych badań.

Konieczność wprowadzenia europejskich standardów jakości w procesie integracji Ukrainy z UE stwarza również dodatkowe zachęty do rozwoju spółdzielni z udziałem wiejskich gospodarstw domowych, zwłaszcza w dziedzinie produkcji mleka oraz owoców i warzyw. Jeśli chodzi o utrzymanie istniejących warunków operacyjnych (brak wsparcia państwowego lub intensyfikacji wsparcia kredytowego), główny trend rozwoju ruchu spółdzielczego przewidziany został za pomocą metody analitycznego wyrównania serii dynamiki.

Rys. 5. Trendy rozwojowe spółdzielni rolnych na Ukrainie.

Źródło: Rocznik Statystyczny Ukrainy 2016, obliczenia autora.

Rys. 6. Dynamika rozwoju spółdzielni rolnych na odpowiednim poziomie finansowania państwowego dla okresu do roku 2025.

Źródło: obliczono z użyciem danych State Statistics Service of Ukraine oraz materiałów koncepcji Rozwoju Rolników i Spółdzielni Rolnych na lata 2018-2020.

Niemniej jednak istniejące warunki polityczne dotyczące wznowienia wsparcia państwowego dla rozwoju spółdzielni od 2018 r. znacznie zwiększą ich liczbę, która może osiągnąć prawie 5000 podmiotów do roku 2025, pod warunkiem, że finansowanie będzie na poziomie z 2018 r. (rys. 6). Uwzględnia to średnią liczbę członków i kwotę finansowania dla potrzeb utworzenia jednej spółdzielni, które, w zależności od kierunku specjalizacji, szacuje się odpowiednio na 30-150 członków i 200 tysięcy – 2,5 mln UAH. Na podstawie obliczeń przewiduje się, że roczny wzrost liczby spółdzielni wyniesie 450 podmiotów. Biorąc pod uwagę obecne trendy, najbardziej aktywny jest rozwój spółdzielni mlecznych oraz owocowo-warzywnych.

Podczas analizy takiej powolnej dynamiki i tła rozwoju spółdzielni należy odnotować następujące czynniki hamujące ewolucję ruchu spółdzielczego na Ukrainie:

- monopolizacja i oligarchizacja rynków i branż (70 największych firm rolnych na Ukrainie zarządza około 6 mln ha, tj. około 20% gruntów ornych, co powoduje konkurencję cenową dla produktu rolnego na rzecz agroholdingów, które są w stanie konkurować za pomocą dużych ilości agroprodukcji i automatyzacji, robotyzacji produkcji);
- ubóstwo na obszarach wiejskich, niedostępność zasobów dla spółdzielni (bezrobocie i/lub nieformalne zatrudnienie wśród ludności wiejskiej sięga ponad 40%, podczas gdy w miastach liczba ta sięga 20%, a ponadto średnie wynagrodzenie na obszarach wiejskich jest o 35% niższe niż odpowiednie wynagrodzenie w miastach; co więcej, ważne jest, że przy tworzeniu możliwości uruchomienia spółdzielni konieczne jest również finansowanie kredytowe, które jest dość kosztowne dla prywatnych gospodarstw domowych – około 30% rocznie);
- niewielka zdolność ludności wiejskiej do pogodzenia interesów wspólnej działalności (mentalna gotowość ludności do współpracy jest bardzo niska, biorąc pod uwagę z jednej strony doświadczenie i dziedzictwo radzieckich gospodarstw kolektywnych, a z drugiej brak pozytywnego doświadczenia we współpracy kolektywnej);
- słabość kapitału społecznego na obszarach wiejskich (przede wszystkim niski poziom kapitału społecznego wynika z tego, że infrastruktura społeczna na obszarach wiejskich niemal nie istnieje);
- starzenie się i brak inicjatywy wśród ludności wiejskiej, brak liderów (ponieważ stopa bezrobocia na wsi jest bardzo wysoka, młodzi ludzie przenoszą się do miast lub za granicę w poszukiwaniu pracy, głównie ci najbardziej aktywni);
- niewywiązanie się przez władze z już zadeklarowanych zobowiązań.

Naszym zdaniem dla pomyślnego funkcjonowania i rozwoju współpracy rolniczej na Ukrainie konieczne jest:

- udoskonalenie ram prawnych regulujących działalność spółdzielni rolniczych; przyjęcie państwowego programu rozwoju spółdzielni rolniczych (do roku 2025);
- opracowanie regionalnych (lokalnych) programów rozwoju spółdzielni rolniczych przy wsparciu finansowym i z uwzględnieniem specyfiki regionu;
- utworzenie struktur finansowych i kredytowych (w tym banków spółdzielczych, rozwój spółdzielczych kas pożyczkowych na obszarach wiejskich), a także warunków działalności inwestycyjnej w tym sektorze wraz z systemem wsparcia państwowego;

- opracowanie systemu doradztwa w dziedzinie współpracy rolniczej, utworzenie krajowego spółdzielczego centrum koordynacyjnego, systematyczne omawianie kwestii naukowych i praktycznych dotyczących współpracy w mediach;
- wspieranie nauki rolniczej w badaniach, monitorowaniu, analizie rozwoju współpracy rolniczej oraz w organizowaniu wsparcia na rzecz tworzenia spółdzielni rolniczych;
- udoskonalenie bazy materiałowej i technicznej spółdzielni rolniczych.

Ważnym obszarem gospodarki wiejskiej oraz dla rozwoju małych gospodarstw rolnych i działek pomocniczych jest wykorzystanie rolnictwa ekologicznego, które może dostosować produkcję rolną do zmian klimatu i pozytywnie wpłynąć na rozwój społeczno-gospodarczy obszarów wiejskich.

Do produkcji ekologicznej na świecie wykorzystywanych jest około 44 mln ha ziemi (3-krotny wzrost od 1999), czyli około 1% całkowitej powierzchni gruntów rolnych na świecie. W Unii Europejskiej powierzchnia gruntów zajmowanych przez produkcję ekologiczną wynosi 11,1 mln ha.

Dzisiejszy popyt konsumentów na produkty ekologiczne koncentruje się głównie w krajach rozwiniętych gospodarczo, ponieważ takie produkty są droższe niż zwykłe. Według szacunków (FiBL & IFOAM – Organics International, 2017) każdy mieszkaniec planety wydaje średnio na produkty ekologiczne około 8 euro rocznie. Jednocześnie większość osób wydaje na produkty ekologiczne w Szwajcarii – 221 euro rocznie (2015) i 274 euro rocznie (2016), Luksemburgu – 164 euro, Danii – 162 euro.

Światowy rynek produkcji i konsumpcji ekologicznej wykazuje jedynie pozytywną dynamikę, tak więc liczba rolników ekologicznych wzrosła, a w 2016 r. wyniosła 2,7 mln, czyli o 12,8% więcej w porównaniu do roku 2015. Istotne jest to, że na tym rynku pojawiają się nowe kraje, a ich całkowita liczba wykazuje wzrost o 15%.

Według szacunków FAO (2018) popyt na produkcję ekologiczną na świecie będzie rósł wraz ze wzrostem gospodarki kraju, edukacji i dochodów.

Ukraina ma wyjątkową możliwość, aby zająć jedno z wiodących miejsc wśród producentów produktów ekologicznych ze względu na swój potencjał naturalny, klimatyczny i glebowy (Maslak, 2017). Należy zauważyć, że w ciągu ostatnich 15 lat produkcja ekologiczna w naszym kraju aktywnie się rozwija.

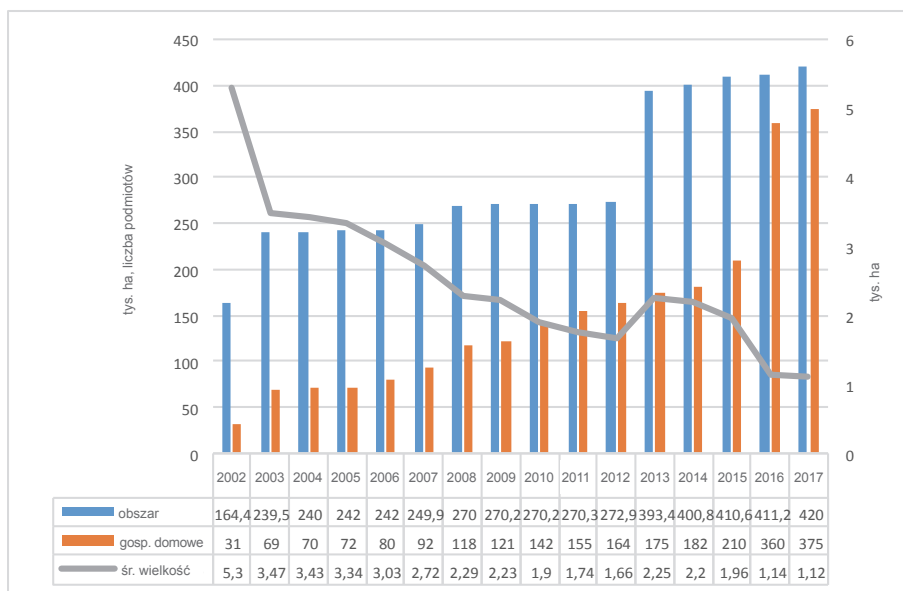
W 2016 r. na Ukrainie istniało 210 certyfikowanych gospodarstw ekologicznych, których średnia wielkość wynosiła około 2 tys. ha.

W ostatnich latach ustanowiono krajowe przetwórstwo surowców organicznych i produkcję zbóż, mąki, produktów mlecznych i mięsnych, soków, syropów, dżemów, miodów, olejów, ziół. Wskaźniki rozwoju rynku ekologicznego na Ukrainie przedstawiono na rysunku 7.

Rosnący wypłacalny popyt i średnia konsumpcja ekologicznych produktów rolnych przez ludność Unii Europejskiej i innych rozwiniętych gospodarek stwarzają pewne możliwości wykorzystania rosnącej produkcji produktów ekologicznych na Ukrainie. Ponadto, w oparciu o cechy klimatyczne i zasobowe Ukrainy, tworzone są warunki wstępne do wypełnienia takich nisz rolniczych jak jagody i orzechy.

Ze względu na brak ekologicznych obszarów uprawy jagód w krajach UE, ich import z Ukrainy jest bardzo obiecujący. Wielkość zewnętrznych dostaw jagód z Ukrainy w 2017 r. wzrosła o 66% – do 27 tys. w porównaniu z rokiem poprzednim (16 tys. ton), przy czym niemal wszystkie dostawy miały miejsce do UE.

Tak więc dla małych przedsiębiorstw rolnych i gospodarstw domowych na Ukrainie możliwe i pożądane jest wprowadzenie i rozwój produkcji ekologicznych jagód, które mogą osiągnąć 200% rentowności oraz orzechów, z których zysk może być jeszcze większy.

Rys. 7. Dynamika wskaźników rozwoju rynku ekologicznego na Ukrainie.

Źródło: dane Państwowej Służby Statystycznej Ukrainy oraz Ministerstwa Polityki Rolnej i Żywności Ukrainy.

Podsumowanie i wnioski

Wyniki badania pokazują, że zwiększenie zdolności sektora małych gospodarstw rolnych jest możliwe dzięki integracji małych producentów rolnych ze spółdzielniami rolnymi. Jednakże różne wyzwania gospodarcze, prawne i instytucjonalne utrudniają rozwój tych procesów na Ukrainie.

Środki, które będą sprzyjać rozwojowi wiejskich gospodarstw domowych i małych gospodarstw rolnych, co zwiększy ich konkurencyjność:

- Specjalizacja produkcji w gospodarstwach pracochłonnych, w których istnieje duże zainteresowanie aktywną i twórczą pracą, a wielkość produkcji nie jest istotna (uprawa warzyw, uprawa ziemniaków, produkcja owoców, pszczelarstwo, produkcja zwierzęca, rolnictwo ekologiczne itp.).
- Rozwój spółdzielni rolniczych. O jego skuteczności świadczy wieloletnie doświadczenie wielu krajów o rozwiniętej gospodarce rynkowej.

- Rozwój działek pomocniczych na obszarach wiejskich i małych gospodarstw rolnych wymaga większego wsparcia państwowego w kierunku zachęcania do rozwoju spółdzielni, organizacji rynków hurtowych, tworzenia usług doradczych, organizacji szkoleń zawodowych dla właścicieli małych firm, wsparcia informacyjnego i analitycznego.
- Wprowadzenie i/lub rozbudowa ekologicznej produkcji rolnej, która jest gwarancją rozwoju gospodarczego na europejskich zasadach zrównoważonego rozwoju ze względu na: a) produkcję wysoce rentownych produktów, na które rośnie wypłacalny popyt w krajach Unii Europejskiej i świata; b) zapewnienie uekologicznienia rolnictwa i całości gospodarki na Ukrainie.

Literatura

- Balman, A. (2014). *Does Ukraine need agroholdings? Efficiency and profitability issues*. 5th International Large Farm Management Conference, Kyiv September, 18. Pobrane z: <https://doi.org/10.13140/2.1.2548.8640> (data dostępu: 10.11.2018 r.).
- Dankevych, Y., Dankevych, V., Chaikin, O. (2016). Ecologically certified agricultural production management system development. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific EJournal*, Vol. 2, nr 4, s. 5-16. Pobrane z: www.arejournal.com (data dostępu: 11.10.2018).
- Demyanenko, S. (2008). *Agriholdings in Ukraine: Good or Bad?*. Pobrane z: http://www.apd-ukraine.de/images/AgPP_21_Eng.pdf (data dostępu: 10.02.2019 r.).
- Euro Coop Annual Report 2016 (2017). Pobrane z: [http://www.eurocoop.coop/uploads/Euro%20Coop%20Annual%20Report%202016%20\(No%20Accounts\).pdf](http://www.eurocoop.coop/uploads/Euro%20Coop%20Annual%20Report%202016%20(No%20Accounts).pdf) (data dostępu: 10.02.2019 r.).
- FiBL & IFOAM – Organics International (2018). *The World of Organic Agriculture*. Pobrane z: <https://www.organic-world.net/yearbook/yearbook-2018/pdf.html> (data dostępu: 10.11.2018 r.).
- Ivchenko, V. (2007). *Formation and development of the national innovation system of Ukraine as a prerequisite for building a competitive state economy*. Strategy of development of Ukraine, nr 1/2.
- Karasova, N. (2014). Organic production as an innovative trend in export-oriented development of Ukraine's agriculture. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*, Vol. 36, nr 2, s. 308-315. Pobrane z: <http://dx.doi.org/10.15544/mts.2014.027> (data dostępu: 10.02.2019 r.).
- Key indicators on organic agriculture worldwide (2017). *Fibl Statistics*. Pobrane z: <https://statistics.fibl.org/world/key-indicators-world.html> (data dostępu: 10.11.2018 r.).
- Lupenko, Yu., Khodakivska, O.V., Shpichak, O.M., Yurchenko, IV, Matvienko, A.P. et al. (2018). *Results of the survey on agricultural land use patterns in Ukraine*. K.: NSC IAE.
- Lupenko, Yu., Mesel-Veselyak, O., Spikulyak et al. (2018). *Development of management forms in agriculture: problems and solutions: Scientific report*. National Research Center "Institute of Agrarian Economics". K.: NSC IAE.
- Maslak, A. (2017). The status and prospects of the organic agricultural products market in Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies*, Vol. 3, nr 2, s. 81-85.
- On the private rural households (2003). The Law of Ukraine. Information from the Verkhovna Rada of Ukraine (VR), nr 29, p. 232.
- On Urgent Measures to Accelerate Land Reform in the Field of Agricultural Production (1994). Decree of the President of Ukraine.
- State Statistics Service of Ukraine (2017). Pobrane z: <http://www.ukrstat.gov.ua> (data dostępu: 10.02.2019 r.).
- Terziev, V. (2016). Entrepreneurship in organic production – an incentive for sustainable rural development. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*, Vol. 2, nr 4, s. 30-42.
- The National Investment Council of Ukraine (2018). New report agricultural sector Ukraine securing global food supply. Pobrane z: <https://www.agroberichtenbuitenland.nl/actueel/nieuws/2018/07/04/ua-report-investment-council-ua-agriculture> (data dostępu: 10.02.2019 r.).
- Oficjalna strona Ministerstwa Polityki Rolnej i Gospodarki Żywnościowej Ukrainy (2017). Strategy for Agrarian Sector Development "3+5". Pobrane z: <http://minagro.gov.ua/node/21439> (data dostępu: 10.11.2018 r.).
- Oficjalna strona Ministerstwa Polityki Rolnej i Gospodarki Żywnościowej Ukrainy (2017). Integrated Strategy for the Development of Agriculture and Rural Areas in Ukraine for 2015-2020. Pobrane z: <http://minagro.gov.ua/node/16025> (data dostępu: 10.11.2018 r.).

PROSPECTS AND CHALLENGES FOR DEVELOPMENT OF SMALL BUSINESS FORMS IN AGRICULTURE OF UKRAINE

Abstract

The article summarizes the practice of creation and functioning of small business forms in agriculture of Ukraine, assesses their role and capabilities at the present stage and in the future, identifies priority, desirable directions for further development of society and mechanisms for their provision. The necessity of implementing a consistent policy of entrepreneurial activity expansion in the rural area is substantiated, in the first place by family farming, which is capable to ensure the maximum employment rate of rural population. Due to the above-mentioned processes, agroholdings have narrowed down the ability of the rural population to conduct agricultural entrepreneurial activity.

It has also been proved that in order to increase the efficiency of agricultural production, the profitability of rural households from the agricultural products production and sale, employment of rural population and the development of the agrarian market's infrastructure, it is necessary to intensify the creation of agricultural servicing cooperatives, especially in sectors where the production of small business forms prevails. It was found that it is extremely important to introduce a permanent state of financial and other support for the development of agricultural servicing cooperatives and small forms of farming in the rural area, focusing on supporting the latter through cooperatives in which they participate.

Keywords: agroholdings, households, rural areas employment, agricultural cooperatives, organic agriculture.

Zaakceptowano do druku – Accepted for print: 13.03.2020.

O ile nie jest to stwierdzone inaczej, wszystkie materiały na stronie są dostępne na licencji Creative Commons Uznanie Autorstwa 4.0 Międzynarodowe.

Pewne prawa zastrzeżone na rzecz Instytutu Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – PIB.

